

**„ZU BAWEN DIESE STADT, DIE IHRES
GLEICHEN NICHT IN GANZ EUROPA HAT“:
OBRAZ IDEÁLNÍ SPOLEČNOSTI A LITERÁRNÍ
POSTUPY V KONTEXTU MĚSTSKÉ
HISTORIOGRAFIE RANÉHO NOVOVĚKU¹**

Jaroslav Miller

Ve svých inspirujících literárněhistorických dílech vztahujících se k období národního obrození konstruoval Vladimír Macura vznik národa jako proces vytváření novodobých kulturních mýtů a mytologie, a to prostřednictvím snu a snového vnímání reality a vlastních dějin. Motiv snu Macura ztotožnil s podobou dobového diskurzu, jehož cílem bylo vytvoření obrysů národního vědomí a zároveň idealizace české společnosti a její minulosti.² Macurovský sen o ideálu silně rezonoval rovněž v kontextu literárního žánru předmoderní městské historiografie, která kromě kronik a měšťanských pamětí zahrnovala rovněž panegyrická (často veršovaná) díla opěvující konkrétní město. S touto širší definicí urbánního dějepisce pracuje jak moderní zahraniční historická věda, tak řada českých badatelů.³ Důležitou úlohu panegyrických tisků a veršovaných popisů raně novověkých měst jako pramenů uchovávajících kolektivní paměť poslední dobou zdůraznili ve svých studiích například Dana Martínková či Jaroslav Miller.⁴

Samotný žánr panegyrického popisu města sahal až do období antiky, a to především v kontextu řecké a ještě výrazněji římské literatury. Právě ze struktury a obsahu antických textů čerpaly inspiraci chvály měst a jejich topo-

¹ Tato publikace vznikla v rámci projektu GAČR: *Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích a jejich širší evropský kontext* (doc. PhDr. Tomáš Nejeschleba, Ph.D., GB14-37038G).

² MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu a české sny*. Praha 2015.

³ Viz např. JOHANEK, Peter (vyd.): *Städtische Geschichtsschreibung im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien 2000; BAHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (vyd.): *Die Konstruktion der Vergangenheit*. Berlin 2002; SWEET, Rosemary: *The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*. Oxford 1997.

⁴ MARTÍNKOVÁ, Dana: *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře*. Praha 2012, s. 50–67; MILLER, Jaroslav a kol.: *Prameny urbánní historiografie do roku 1800 (Svazek 1 – Morava)*. Olomouc 2013.

grafické popisy v období humanismu.⁵ Normativní vizi města jako ideální společnosti vyjadřoval v těchto textech obvykle topos harmonie, poslušnosti, jednoty, řádu, svornosti a kolektivismu. Německý historik Hans-Christoph Rublack dokonce těmto termínům připisuje v kontextu předmoderních urbánních center roli klíčových slov vyjadřujících základní měšťanské hodnoty.⁶

Idealizací minulosti a vytvářením fiktivních obrazů dějin tak dobová historiografie spoluvytvářela specifickou mytologii města a jeho identitu, a to hned dvojím způsobem. Za prvé, akcent na výše zmíněné hodnoty v historických dílech propůjčoval městskému životu smysl a řád. Za druhé, městské dějepiscectví nabízel komparaci s minulostí a posilovalo přesvědčení, že soudobá realita je pouhým matným odleskem archetypu, původního a nedostižného vzoru, jehož je nedokonalou kopií.⁷ V narativních dílech městské proveniencie plnila roli archetypu obvykle města spojená s biblickými příběhy či slavnou minulostí (Jeruzalém, Řím, Trója) nebo bohatá a významná města současnosti, jejichž politické zřízení, míra autonomie, materiální blahobyt, mocenský vliv či kvalita architektury se představě ideálu nejvíce blížily (např. Paříž, Vídeň, Norimberk, Benátky).⁸ Odkazy k oběma druhům archetypů obsahuje například panegyrický text Václava Clemense *Gedanum sive Dantiscum* (1630), který spatřuje v luteránském Gdaňsku centrum obrozené církve a nazývá ho Novým Jeruzalémem.⁹ Přímořská poloha města, jeho bohatství i široká politická autonomie v kontextu Královských Prus i celého polsko-litevského soustátí zároveň autora svádějí k proklamaci, že Gdaňsk se vojenskou mocí, prosperitou i dokonalostí městské ústavy (Willkuhr) vyrovná samotným Benátkám.¹⁰ V jiném chvalo zpěvu z téhož období je Gdaňsk srovnáván opět s Benátkami, Římem i Amsterdamem, avšak Gdaňsk se jeví jako sídlo mnohem dokonalejší („zu bawen diese Stadt, Die ihres gleichen nicht in ganz Europa hat“).¹¹ S Jeruzalémem je identifikována v panegyri-

⁵ MARTÍNKOVÁ, D: c. d., s. 5–11.

⁶ BRUNNER, Horst (vyd.): *Literatur in der Stadt, Bedingungen und Beispiele städtischer Literatur des 15. bis 17. Jahrhundert*. Göttingen 1982, s. 9–36.

⁷ Viz ARMSTRONGOVÁ, Karen: *Krátká historie mýtu*. Praha 2006, s. 10.

⁸ K replikaci archetypu na příkladu mytického modelu nebeského města viz ELIADE, Mircea: *Mýtus o věčném návratu (Archetypy a opakování)*. Praha 1993, především s. 9–14.

⁹ CLEMENS, Venceslaus: *Gedanum sive Dantiscum*. Gedani 1630, s. 58.

¹⁰ Tamtéž, s. 5.

¹¹ KINDERMANN, Heinz (vyd.): *Danziger Barockdichtung*. Leipzig 1939, s. 218–219.

ku z počátku 15. století Jihlava.¹² Naopak v kronice švábského Augšpurku z pera Clemense Sendera je město srovnáváno s Římem, přičemž Augšpurk zastiňuje Řím svou starobylostí, protože může pyšnit svou existencí v dobách, kdy samotné věčné město ještě nestálo („Die Stat Augspurg ist 550 iar, vor eemals Rom angefangen zu bauen durch Remum und Romulum worden ist, erbaut gewest.“).¹³ Dávny Řím je měřítkem ideálu i pro Georgia Sibuta opěvujícího Olomouc. V Sibutově textu dokonce hlavní město Markrabství moravského představuje v jistém smyslu reinkarnaci Říma, neboť bylo založeno nejslavnějším z Římanů Juliem Caesarem, aby svůj vzor s odstupem věků předstihlo („Nyní je třeba se zmínit o větších darech, jimiž Olomouc snad i Řím předčí, o ctnosti, pro kterou nutno Olomouc do nebes vynést.“).¹⁴ Také Šimon Ennius Klatovský upozorňuje na triumf Olomouce nad Římem, a to krásou a velkolepostí radnice, která „samotný Kapitol předčí, který již zašlostí temnou zastaral v průběhu věků.“¹⁵ Zároveň Ennius srovnává moravskou metropoli s Vídni, která není zdaleka tak chráněna a kráslena Dunajem jako Olomouc řekou Moravou, jež „dělí zdi tohoto města dvojitým proudem svých vod... bije svou půvabnou vodou o městské brány a zdi.“¹⁶

Motiv města jako dědice a pokračovatele odkazu dávno zaniklých slavných sídel minulosti patřil v rané novověké historiografii a městské mytologii k poměrně běžným literárním postupům. V úvodu svého monumentálního díla *Londinopolis* dokazoval James Howell teorii, že Londýn, byv založen vojáky vracejícími se z trójské války (ve shodě s jedním z mýtů o původu Britů), vznikl jako nová Trója. Platnost této domněnky Howell opíral o řadu domnělých historických svědectví, mimo jiné o tvrzení, že na místě katedrály sv. Pavla stál původně chrám bohyně Diany, který staří Britové nazývali Nhandian, a toto slovo dalo vzniknout názvu města Londýna.¹⁷

Právě příklad Londýna ovšem naznačuje, že starobylost a existence mýtu byly pouze předpoklady velikosti a slávy města. K dosažení dominance bylo zapotřebí také srovnání s konkurenčními sídly, jejichž slabosti a nedostatky legitimizovaly výsadní postavení metropole. Tento postup tvořil standardní

¹² ALTRICHTER, Anton (vyd.): „Ein Lobgedicht auf Iglau aus dem Anfange des 15. Jahrhunderts.“ In: Igel-Land: Mitteilungen für Volkskunde in der Iglauer Sprachinsel, č. 18, Juni 1927, s. 69.

¹³ „Die Chronik von Clemens Sender von den ältesten Zeiten der Stadt bis zum Jahre 1536.“ In: Die Chroniken der schwäbischen Städte – Augsburg 4. Leipzig 1894, s. 3.

¹⁴ PETRŮ, Eduard (vyd.): *Humanisté o Olomouci*. Praha 1977, s. 25, 34.

¹⁵ Tamtéž, s. 48.

¹⁶ Tamtéž, s. 45.

¹⁷ HOWELL, James: *Londinopolis: An Historicall Discourse or Perlustration of the City of London, The Imperial Chamber, and chief Emporium of Great Britain*. London 1657, s. 2–3.

součást středověkých a raně novověkých městských mytologií, přičemž cílem bylo uplatnit nárok na regionální případně zemskou či celoevropskou politickou, hospodářskou či kulturní dominanci. Bezprecedentní růst významu Londýna v průběhu 17. století našel svou odezvu v celé řadě literárních zpracování, které vesměs ohlašovaly ambici zaujmout pozici „hlavního města“ Evropy a světa. Londýn tak měl symbolicky převzít žezlo od Říma, Istanbulu či Paříže, tedy měst, která tuto roli hrála v minulosti. Novou dominanci Londýna mělo potvrdit srovnání s domnělými rivaly, kteří si rovněž činili nároky na privilegované postavení („Cities of the first Magnitude“). Systematicky přistoupil k obhajobě aspirací anglické metropole James Howell, který na základě celkem dvaceti kritérií obhajoval její výsostnou pozici vůči ostatním hlavním evropským městům. V případě osmanské Konstantinopole autor například upozorňuje na nedostatek svobody a tvůrčího ducha, který brání skutečnému rozvoji města („if you go to the quality of inhabitants, Constantinople may be called but a nest, or banner of slaves“). Sláva Říma spočívala v jeho heroické minulosti, avšak dnes město je odsouzeno žít pouze z této tradice a postrádá budoucnost. U Milána je v textu jako nedostatek zmíněn chybějící přístup k moři a řada dalších měst (Vídeň, Praha, Madrid, Sevilla, Florencie, Janov atd.) nedosahovala dle autora velikosti a politického významu Londýna. Za nejvážnější soupeře považoval Howell Benátky, Amsterdam a Paříž. V případě Benátek jsou však jako překážka rozvoji zmíněny problémy s pitnou vodou, zatímco Amsterdam se s Londýnem nemohl měřit bohatstvím a velikostí populace. Jediným konkurentem schopným soutěžit o celkové prvenství s Londýnem byla podle Howella Paříž, které je v textu přiznána stejná důstojnost a stejný počet obyvatel. Francouzská metropole se navíc může pyšnit větší rozlohou, avšak v pomyslném souboji nakonec vítězí anglické město, a to jak díky dynamice obchodu a počtu řemeslnických korporací, tak kvůli lepším hygienickým poměrům, protože v tomto ohledu Paříž za Londýnem daleko zaostávala („touching streets, the dirt and crott of Paris may be smelt ten miles off“).¹⁸ Metoda účelové komparace tak posloužila Jamesi Howellovi k idealizaci Londýna, přičemž cílem bylo obhájit nárok na prvenství britské metropole mezi všemi evropskými městy. Zatímco slabiny rivalů byly autorem nemilosrdně odhalovány a analyzovány, v případě Londýna byly četné problémy města ignorovány či bagatelizovány.

Principiálně totožné narativní a argumentační strategie můžeme koneckonců identifikovat i v kontextu české a moravské raně novověké urbánní historiografie. To se týká především sporu mezi Olomoucí a Brnem o status hlavního města Moravy, který dal ve druhé polovině 17. století vzniknout

¹⁸ Tamtéž, s. 385–391.

řadě historických a politickoprávních spisů panegyrického charakteru. Zatlímco městská rada Olomouce nechala sepsat text s názvem *Lapis Lydius*, Brno obhajovalo své nároky prostřednictvím několika spisů, mezi nimiž vynikal *Achilles brunensis*.¹⁹ Podobná polemika, o přednostní místo (za Prahou) mezi královskými městy na českém sněmu, ovšem ve stejném období probíhala mezi Plzní a Kutnou Horou. Literárním výrazem tohoto souboje se stala panegyrická díla jezuitských autorů Jana Kořínka (*Staré paměti kutnohorské*) a Jana Tannera (*Historia urbis Plsnae*).²⁰

Nedílnou součást normativně utopické sebepercepce města však kromě komparace a odkazu k mýtu tvořilo celé spektrum narativních (diskurzivních) strategií a literárních postupů, k nimž patřily hojně využívané metafor, tropy a alegorie, které se vztahovaly k základním hodnotám života ve městě. Metaforické obrazy měst měly vizi ideálního společenství podpořit a přetavit ji do uměleckého (často veršovaného), avšak všeobecně srozumitelného sdělení. K tomuto účelu tak sloužil postup přenášení významu na základě vnější podobnosti nebo sdílených obecných charakteristik. Metafor a alegorická přirovnání většinou odkazovala buď ke klíčovým hodnotám městských společenství, tedy k jednotě, řádu a svornosti nebo k estetickému prožitku vyvolanému harmonickou krásou a symetrií města.

Prostřednictvím specifických narativních strategií přispívala urbánní historiografie a literatura rovněž k vytváření kolektivní identity a sounáležitosti měšťanů s konkrétním sídlem. V mnoha literárních dílech městské proveniencence tak bylo město obvykle ztotožňováno se slovem „vlast“, které akcentovalo hlavní identitu měšťana. Ta nebyla ani zemská (identifikace se zemí) či regionální a primárně ani náboženská, i když v řadě historiografických děl 16. a 17. století hrála konfesijní identita města značnou roli. Nejdůležitějším politickým, společenským, hospodářským a kulturním rámcem, v němž se odehrával život měšťana, bylo samotné město. Především tzv. svobodná či královská města se ve středověku a raném novověku obecně těšila vysoké autonomii a v podmínkách relativní decentralizace moci tak tvořila státy ve státech. Města rovněž fungovala jako mocenská a vojenská struktura, která sledovala vlastní politickou linii, a to často nikoliv v souladu s politickými zájmy panovníka či ostatních stavů.

Své urbánní vlasti vděčil měšťan za svůj blahobyt, ochranu a bezpečí, vzdělání i společenské postavení. Vztah byl ovšem oboustranný a symbiotický

¹⁹ Ke sporu mezi oběma městy blíže HURT, Rudolf: „Ke sporu Olomouce s Brnem o primát.“ In: ČERNÝ, Norbert a kol. (vyd.): *Vlastivěda střední a severní Moravy*. Díl II. Část 1. *Studie z kulturních dějin střední a severní Moravy*. Píerov 1942, s. 71–87.

²⁰ KOŘÍNEK, Jan: *Staré paměti kutnohorské*. Praha 2000. Dílo Jana Tannera nikdy nevyšlo tiskem, avšak kolovalo v latinských opisech i českých překladech. Pozn. aut.

ký. Prosperita i samotná existence města závisela na pili, podnikavosti, disciplíně a patriotismu obyvatel. Život měšťana bez města byl nepředstavitelný stejně jako život ryb bez vody a ptáků bez vzduchu. Tuto silnou vzájemnou závislost vyjadřoval ve středověkých a raněnovověkých textech právě pojem města–vlasti, který nebyl jen výrazem lokálního patriotismu, ale odkazoval k hlavní a zdaleka nejdůležitější skupinové identitě měšťanské obce. Hans Sachs opěvující rodný Norimberk zdůrazňuje nerozbornou jednotu měšťanů a rady (*Einigkeit der Gemein und Rat, Ordnung der bürgerlichen Ständ*), bohatství a lidnatost města (*In der Stadt um und um Des Volkes ist ohn Zahl und Summ, ein emsig Volk, reich und sehr mächtig*) i jeho dokonalou a rozumnou správu (*Ein fürsichtiger weiser Rat, der so fürsichtiglich regiert*), aby dospěl k nezvratnému a pevnému přesvědčení, že Norimberk „ist mein Vaterland“.²¹ Ze stejných důvodů je Vídeň „Vatterland“ i pro Wolfganga Schmelzla, který navíc zdůrazňuje i skutečnost, že Vídň vděčí za ochranu proti tureckému nájezdu na konci dvacátých let 16. století.²² Téměř o století později, v roce 1630, odůvodňuje svou identifikaci s Gdaňskem podobným způsobem Venceslaus Clemens, podle něhož ve městě rozhoduje senát ve shodě s „prudentia, justitia, sapientia“ a díky jeho moudré správě vládne „Concordia“. Gdaňsk je opěvován jako centrum obchodu, umění i věd a autor tak může město směle nazvat svou vlastí (*Patria*).²³ Také nucené opuštění města jeho obyvateli bylo v městské literatuře většinou traktováno jako vyhnání z vlasti, jehož přímým následkem bylo její uhynutí a bezprizornost měšťanů bloudících bez domova cizím a nepřátelským světem. Lament evangelických měšťanů z Těšína vyhnaných v rámci rekatolizace města v roce 1629 tak v přeneseném smyslu tvoří paralelu k loučení českých pobělohorských exulantů s rodnou zemí a k jejich odchodu mimo vlast. Téma vyhnání z města–vlasti je pojednáno ve 48. verši dochovaného rukopisného díla: „Plačmež všickni společně, Těšínsťi měšťané, neboť v našem Těšíně, místa víc nemáme.“ Násilný akt odtržení od rodného města ústí v zoufalství měšťanů–dětí vyrvaných z otcovské i mateřské náruče vlasti: „Z nás, tvých věrných Slezáků, sirotky sdělati... Co jest svět, ještě nevíte, vandrovat musíte, jsouc nevinné děťátka dost nouze zkusíte.“²⁴ Silnou identifikaci s urbánním prostorem ilustruje rovněž *Stau-*

²¹ SACHS, Hans: „*Ein Lobspruch der Stadt Nürnberg*“. In: Hans Sachsens ausgewählte Werke I. Leipzig 1961, s. 335–341.

²² SCHMELZL, Wolfgang: *Ein Lobspruch der hochlöblichen weiterübten Khüniglichen Stat Wien in Osterreich, wölche wider den Tyrannen und Erbfeindt Christi nit die wenigist, sondern die höchst Hauptbefestigung der Christenheit ist...* Wien 1548 (Reprint Wien 1849), s. aiiii, biii.

²³ CLEMENS, V.: c. d., s. 23, 35–58.

²⁴ VOLF, Josef: „*Lament měšťanů z Těšína r. 1629*“. Časopis Musea království českého, LXXXV, 1911, s. 465–471.

romachia Stephana Taurina Olomouckého. Ten nabádá učené olomoucké měšťany studující v zahraničí, aby vzpomínali na své rodné město, jež je autorovi sladkou vlastí, a zároveň Stephanus Taurinus končí svůj chvalozpěv vášnivým apelem „za vlast je nutno bojovat také zbraněmi, nejen slovy.“²⁵

Princip jednoty nejvýstižněji ilustrovaly metafory měst jako složitých organismů či případně strojů, k jejichž bezchybnému fungování byla zapotřebí koordinace jednotlivých částí, disciplína a vědomí společné identity. Výstižně tyto hodnoty ilustroval uherský humanista ve službách lounské městské rady Martin Rakovský, který ve svém panegyriku zvolil působivou metaforu městské obce jako lidského těla. Ve svém obsírném veršovaném díle *Descriptio urbis Lunae Boiemicae* Rakovský dokazuje, že jako různé údy tvoří skvěle fungující tělo ovládané vůlí, je také společenství jedinců obývajících město přetaveno v harmonickou jednotu obce řízenou městskou vládou. Zcela unesen touto představou dospívá Rakovský na konci básně k exaltované deskripci kolektivistického života měšťanů, když uzavírá, že jedinec sám o sobě neznamená nic. Naopak jednotu je vydávána za jediný zdroj blaha a síly, zatímco největší hrozbu pro obec znamená rozkol a svár, nemoc ochromující celé tělo.²⁶

Obraz těla jako alegorie města hrál jistou úlohu i v kontextu vnímání času v literárním žánru předmoderní urbánní historiografie. Většina autorů glorifikovala minulost a v ní spatřovala zlatý věk a vrchol slávy města. Adorace šťastného a harmonického dávnověku většinou ostře kontrastovala s šedivou a nevýraznou přítomností. Dějiny tak měly regresivní charakter, přičemž budoucnost zůstávala nejistá a jedinou možností, jak zvrátit postupný úpadek představovala restaurace hodnot minulosti. Sugestivním způsobem zachytil proces rozkladu ideálu jezuita František de Paula Švenda ve svém monumentálním čtyřdílném spise o dějinách Hradce Králové z konce 18. století. Švendův text zachycuje proces postupné dekadence města od úsvitu jeho dějin. Věk zlatý a stříbrný, metaforicky označující původní ideál předhusitského období, je vystřídán nejprve věkem železným, později měděným a nakonec hliněným odkazujícím na smutný stav Hradce Králové autorovy současnosti. Úpadek města a měšťanských hodnot Švenda ilustroval prostřednictvím metafory postupného rozpadu lidského těla, jež ve své původní podobě (prvopočátcích města) slulo dokonalostí a krásou: „By tedy vlastenci moji, kteří nyní obrazu vlasti své, města Králové Hradce... jen toliko hnáty a spodek noh již widí, w truchliwosti pojati zcela dolů spustili také oči mysle, a jen w blátě za plným způsobem zkaženého věku nadchnutým tápali, nobrž jich

²⁵ PETRŮ, E.: c. d., s. 22.

²⁶ RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy*, Bratislava 1974, s. 98, 120.

zhůru pozdvihnouce, pohlédli na hlavu těch slavných a trpytících se počátků předků svých.²⁷

Metafora lidského organismu ostatně pronikla i do raně novověkého žánru utopie, který konstruoval ideální společnost výlučně a bez výjimky jako společenství obyvatel města. Například Tommaso Campanella ve Slunečním státě charakterizoval obyvatele utopické městské společnosti jako údy jednoho a téhož těla.²⁸

Vedle lidského těla vyjadřovalo složitost a zároveň dokonalost městské společnosti přirovnání k přesně pracujícím mechanismu hodin. Právě metaforický obraz města jako hodinového stroje, v němž všechny části zapadají do sebe a tvoří dokonale seřízený a perfektně fungující organismus, využil v roce 1630 ve své oslavné řeči na počest Hamburku rektor městského gymnázia.²⁹ Představa města jako sice složitého, sociálně stratifikovaného, avšak názorově jednotného a hodnotově unifikovaného organismu pronikl rovněž do dobové právnícké literatury a terminologie. Například raně novověký teoretik práva Phillip Knipschilt (1595–1657) označoval městskou společnost termínem *unum corpus*.³⁰ Typově podobnou metaforou bylo ztotožnění města s libě znějícím hudebním nástrojem nebo dokonce orchestrem, který, ač složen z mnoha různých a jinak znějících částí, produkuje v dokonalé synchronizaci a spolupráci hudebníků (= měšťanů) vznešenou a uchu lahodící skladbu. U Františka Damase Strnada, písařího ve druhé polovině 17. století chvalo zpěv na město Plzeň, čteme následující charakteristiku: „Nacházím já v jednom každém městě trojnásobní harmonii, anebo spoluzvučnost: První jest dobře a pořádně rozpořádaného stavení [politického zřízení, pozn. aut.]. Druhá jest pořádné zachovávaní chvalitebných obyčejův, příkázání a práv. Třetí jest jednosvornost a jednozvučnost srdcí a myslí obyvatelův; z těch třech nejpěknější jest srovnání myslí a srdcí... Taký v městě tomto, ačkoliv vyšší ouřadové jako tenký strunky hlas vysoký vydávající, a jiní nižšího stavu

²⁷ ŠVENDA, František Pavel: *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem. To jest Trpytících se památky starobylnými příhodami: od založení města, wsstípení zde wíry Krystowé; kostelů, oltářů, klášterů, a odkazů pobožných ustanovení: až do vzniklého bludu husytského w králowstwi Českém, w weyтах dle postupnosti let uwedené*. Hradec Králové 1799, s. 10–11.

²⁸ CAMPANELLA, Tommaso: *Sluneční stát*. Praha 1979, s. 19–24.

²⁹ VIZ RAU, Susanne: *Geschichte und Konfession – Städtische Geschichtsschreibung und Erinnerungskultur im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung in Bremen, Breslau, Hamburg und Köln*. Hamburg – München 2002, s. 91.

³⁰ KNIPSCHILT, Phillip: *Tractatus politico-historico-juridicus de juribus et privilegiis civitatum imperialium*. Ulm 1657, s. 357.

jako struny nižším hlasem znějící jsou byli, nicméně jednosvorně, jednověrně a jednotejně ustavičně... jsou se srovnávali.³¹

Metafora města jako lidského těla nebo hodinového stroje odkazovala k urbánním hodnotám efektivity, disciplíny, harmonie a svornosti. Ke stejným aspektům městského života se vázaly i jiné literární obrazy, které ovšem navíc zdůrazňovaly estetický rozměr vyplývající jak ze souměrnosti městské architektury, tak z jednoty a kolektivismu městských společností. Pro charakteristiku města i obce tak byla využívána kategorie krásy chápáné jako hlavní atribut symetrie a kultury. Krása jako synonyma k pojmům souměrnost, řád nebo dokonce racionalita se ostatně objevuje již v Aristotelově *Poetice*, normativním díle, které ovlivňovalo estetické vnímání a evropské umění nejméně do 18. století.³² Také dokonalost raně novověkých utopických městských společností pramenila, mimo jiné, z jejich symetrické krásy vyjádřené jednak podobou politického a sociálního uspořádání a jednak obrazem města jako konstruovaného prostoru. Například u Tommasa Campanelly je utopický městský stát „rozdělen na sedm rozsáhlých pásem či kruhů pojmenovaných podle sedmi oběžnic. Z jednoho do druhého se vstupuje čtyřmi branami po čtyřech dlážděných cestách, směřujících na čtyři světové strany“. Střed města Campanella umísťuje na vrchol hory, na němž se tyčí chrám, jenž má „dokonale pravidelný tvar. Stojí na silných souměrných pilířích... hlavní chrámová kopule vrcholí ve středu, ve svém nejvyšším bodu.“³³ Thomas More nalézá na svém utopickém ostrově padesát čtyři měst, která jsou vystavěna podle stejného plánu, přičemž hlavní město Amaurot má tvar „pravidelného čtverce“.³⁴ Johann Valentin Andreae dokonce ke svému dílu *Christianopolis* připojil náčrtek půdorysu ideálního města, jež se ve všech ohledech vyznačovalo dokonalou pravidelností.³⁵

³¹ STRNAD, František Damas: *Město na hůře wystawené od prwniho swého wyzdwiżeni a wystaweni wżdycky sylné, od přijaté katolické wíry w wíře stálé a neporušené. Od dané wěrnosti králům českým a pánům dědičným nezprzněné, w mnohých a těžkých protiwenstwach neustalé, w witezstwach od Boha propůjčených užíwání strídámé; Staro=katolické, kráľowské a krajské město Plzeň, na den Památní a Weyroční Slawného Witezstwi nad nepřátely ouhlawními obdrženého slující Nowý Swátek*. Praha 1676.

³² ARISTOTELÉS: *Poetika*. Praha 1996, především kapitola 7, s. 72–73. Přehledně ke středověkým a raně novověkým estetickým teoriím v souvislosti se symetrií a jednotou viz Eco, Umberto: *Umění a krása ve středověké estetice*. Praha 2007, především s. 45–60. K architektuře města v dobových utopiích viz RAHMSDORF, Sabine: *Stadt und Architektur in der literarischen Utopie der frühen Neuzeit*. Heidelberg 1999.

³³ CAMPANELLA, T.: c. d., s. 8–9.

³⁴ MORE, Thomas: *Utopia*. Cambridge 1993, s. 43–44.

³⁵ ANDRAE, Johann Valentin: *Christianopolis*. Dordrecht – Boston – London 1999, s. 161–163.

Tomuto vnímání odpovídaly básnické popisy měst, v nichž se autoři nejčastěji uchylovali k obrazům ráje a zahrady, esteticky pojatého, kultivovaného a umělecky ztvárněného prostoru, který byl protikladem chaotické přírody, anebo spíše jejím přetvořením a zkrocením. Stejně jako město, cizorodý prvek symetrie a pravidelné struktury v neuspořádané krajině, symbolizovala také zahrada v dobových literárních textech vítězství člověka a řádu nad divočinou. Zahrada byla rovněž chápána jako bezpečný prostor, v němž měšťan zažívá libé pocity harmonie a okouzlení krásou přírody. Prostor, jež je však zároveň zbaven všech hrozeb divočiny. V tomto duchu vyobrazil jezuita Jan Kořínek na konci 17. století Kutnou Horu. V jeho poetickém líčení „takové dobře spořádané město královskou zahradou nazváno býti může: v nížto rozmanité pěkných ctností kvítí kvete, rozličné poctivých obchodů byliny rostou, stromoví poslušných měšťanů jako po šňůře stojí.“³⁶ Zatímco měšťanské ctnosti jsou charakterizovány jako květy a ozdoba zahrady, vše, co narušuje harmonii a řád města, má v Kořínkově popisu podobu divokého nezkraceného býlí, které je nutno bezpodmínečně vymýtiti („kopřiví, bodláčí zlých příkladů zrůstu nemá“).³⁷ Některé panegyrické texty zdůrazňovaly význam a nadřazenost konkrétního města jiným sídlům prostřednictvím alegorie ráje. Stejně jako zahrady jsou lidskou napodobeninou dokonalého (avšak na zemi se nevyskytujícího) Edenu, také lidská osídlení vzhlíží k ideálním vzorům, jimiž jsou však reálně existující města. Do této role obsadil Meistersänger Hans Sachs (1494–1576) ve svém chvalo zpěvu svůj rodný Norimberk. Obširný popis krásy, bohatství, lidnatosti a politické i vojenské síly města uvozuje Sachs konstatováním „Ich dacht: Es ist das Paradies.“³⁸ V následujících panegyrických verších je demonstrována dokonalost Norimberka (ráje), jenž je vzorem pro ostatní města. Velmi podobnou strategii zvolil Wolfgang Schmelzl opěvující v polovině 16. století Vídeň, která je autorovi „růžovou zahradou“ a „rájem“.³⁹

Méně četným, avšak typickým alegorickým připodobněním, byl obraz středověkého a raně novověkého města jako obrovského plavidla čelícího nástrahám nevyzpytatelného moře. Tato symbolika v sobě obsahovala hned několik explicitně nebo implicitně vyjádřených poselství. Právě loď zosobňovala v předmoderním období pravděpodobně nejs sofistikovnější a technologicky nejdokonalejší výtvar lidských rukou a zároveň triumf lidského umu nad nespoutanou přírodou. Podobně město, složitá struktura se svým

³⁶ KOŘÍNEK, J.: c. d., s. 221.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ SACHS, H.: c. d., s. 331.

³⁹ SCHMELZL W.: c. d., s. aiii.

symetrickým intravilánem, ohromujícími stavbami, důmyslným systémem opevnění, vysokými domy a hustou sítí ulic, bylo možné chápat jako pevninský protějšek (pevninskou dobu) námořní lodi. Koráb i město hrály úlohu ostrovů civilizace uprostřed divoké a potenciálně nebezpečné přírody, představované v prvním případě oceánem a ve druhém případě divokým hvozdem, neprostupnými horami či volnou neobydlenou krajinou. Ostrou a jasně viditelnou hranicí bylo lodní pažení (zábradlí) nebo městské hradby, za nimiž náhle končil bezpečný a organizovaný svět lidí a začínal chaotický a nepředvídatelný svět živlů.⁴⁰ Stejně tak jako města tvořila malé a nicotné body v rozlehlé krajině, byla loď malým ohraničeným prostorem uprostřed děsivé nezměrnosti oceánu. Loď tak představovala město *sui generis* na moři, zatímco město bylo lodí na pevnině.

Paralelu mezi plavidlem a městským sídlem posiloval rovněž důraz na hodnoty řádu, poslušnosti, kolektivismu a strukturované homogenity, jejichž porušení či zpochybnění by nevyhnutelně vedlo ke ztroskotání lodi i úpadku města. K zřejmě nejzdařilejšímu alegorickému vyobrazení městské společnosti jako posádky korábu se uchýlil v polovině 17. století James Howell (1594?–1666) ve svém obšírném panegyrickém popisu Londýna. V něm je Londýn velikou lodí, jejímž kormidlem určujícím kurz plavby je městská vláda, zatímco městská ústava a zákony představují pevná lanová a plachty. Starosta (Lord Mayor) velí korábu v roli kapitána, zatímco konšelé a obecní starší tvoří důstojnický sbor. Městským soudcům a policejním úředníkům je v díle přisouzena role lodních dělostřelců. Konečně mužstvem jsou všichni představitelé nižších městských úřadů.⁴¹ Motiv lodi–města nesl v tomto ohledu stejné významové příznaky jako motiv ostrova–města, který využili především autoři literárního žánru utopie. Baconova Nová Atlantis stejně jako Morova Utopie jsou městské společnosti nacházející se na ostrovech, které představují metaforu osamělé civilizace vzdorující nepřátelskému moři, symbolu divoké a hrozné přírody.⁴² Loď ostatně vystupovala také jako symbol obchodu a bohatství, které ve svých útrobách dovážela ze zámořských kolonií do Evropy. Tuto roli plnila rovněž města, v nichž se koncentrovalo bohat-

⁴⁰ K tomu blíže viz MILLER, Jaroslav: „*Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?*“ (dále jen *Snový svět*). Český časopis historický, 2, 2008, s. 261–287.

⁴¹ „It is no incongruous allusion, that some Politicians make, when they compare a City to a great Ship, whereof Government is the Healm and Rudder which regulate and guide her course. Good Lawes and Constitutions, are the Cables and Ligaments...The Lord Maior is at the Pilot and Master, the Aldermen, his Mates, the Recorder and Sheriffs the chief Gunners, the Scavengers, the Swabbers, other inferior Officers are the Mariners.“ HOWELL, J.: c. d., s. 33.

⁴² Podrobněji k intertextuálnímu vztahu mezi žánrem předmoderní utopie a raně novověkou urbánní historiografi viz MILLER, J.: *Snový svět*, s. 261–287.

ství vznikající v důsledku řemeslnické produkce a obchodních i finančních transakcí.

Literární a historiografická díla raného novověku běžně využívala za účelem charakteristiky měst metodu personifikace. Městská sídla tak byla ztotožňována s živými bytostmi, bájnými a biblickými tvory a monstry, či spanilými dívkami, jejichž nevinnost, krása a souměrnost těla korespondovala se ctnostmi, krásou a symetrií konkrétního města. Moravský historiograf Bartoloměj Paprocký z Hlohol například rozmlouvá s Olomoucí jako s mužem, který je středem pozornosti pro své ctnosti, mužskou krásu a vůdčí schopnosti („Poslouchej Olomouče, a těš se z toho připomínání... Tvé vzácnosti, Olomouče, i tvé okrásy tutoť ještě z některých pamětí ukáží.“).⁴³ Inspiračním způsobem byl tento výrazový prostředek využit také při konstrukci plzeňských dějin v protestantském textu *Naříkání toužebné zpronevěřilého města Plzně z roku 1619*. Autor připodobnil Plzeň ke ctnostné a svůdné paně, jež podlehla svodům a mámení falešné víry (katolicismu). Byla však katolíky znásilněna, oklamána a zneužívána a spravedlivě potrestána za selhání ve víře. Nakonec však přijala pokání (okázalý návrat k protestantismu) a dostalo se jí očištění a rozhřešení. Celé středověké a raněnovověké dějiny města tak byly vyloženy v následujícím strukturním rámci:

- Prvotní čistota a věrnost pravé církvi Kristově
(Wšudy jsem ctěna byla, titul měla Panny)
- Zkažení a podlehnutí svodům katolíků
(Moji pak synové plašší, Jezuitové a Wlaši, mou krásu dřív času, obnažili do pasu, zprzniwše wůbec, wrhli mezi chlípnuu chasu. Wlastní synowé moji přiwedli mne k zkáze, jichžto za rozkoš nyní musím platit draze, byť nebylo jejich zrady, stáliby mé dwory, hrady, zahrady bez wady, toť ty papežské raddy, Tytul zrádcy Plzácy zejaskali jsme tady).
- Popis spravedlivého trestu
(Mstil Bůh peychu nad námi, zwítězil Lid Český, dobyl nás pan z Mansfeldu, pro hřích náš přetěžký, Bůh naše modlářstwí zmotal, newěru w kusy ztroskotat: Jsme ptácy Plzácy, w čertové kukle žácy).
- Pokorný a kající návrat k původnímu ideálu
(Žižko Jene kdes nyní, wrať se z nebe dolů, pohlídni do mých synů, promluwíme spolu, wyprávím mých synů skutky, nynější plzeňské půtky:

⁴³ Viz PETRŮ, E.: c. d., s. 55.

I zradu k wám radu ujmu ráda za prawdu, z pyššné stolice sejdu, do twých stanů wejdu).⁴⁴

V historiografických i literárních dílech středověké a raně novověké městské provenience silně rezonoval rovněž obraz města jako republiky učenců a chrámu věd a umění. Tato tradice čerpala z klasických děl antické filozofie, především z textů Platóna a Aristotela, které většinou pracovaly s představou ideální městské obce. Důkaz, že Platónův koncept vlády učenců byl raně novověké filozofii a politické literatuře inspiračním zdrojem, přináší například dobové utopie. Platónskou tezi nejsilněji reflektoval Francis Bacon, jehož ideálnímu městskému státu de facto vládou učení členové Společnosti Domu Šalomounova. Podobně Thomas More staví do čela utopické společnosti vzdělané učence a Campanella popisuje nejvyššího úředníka Slunečního státu jako muže, který „zná dějiny všech národů, všechny jejich obyčeje, náboženské obřady, zákony, všechny republiky a monarchie, zákonodárce a vynálezce v oboru věd a řemesel a složení a dějiny nebes.“⁴⁵

Stejným směrem se vesměs ubíraly úvahy dobových autorů městských kronik a popisů městských ústav, v nichž historik nalézá konsenzuální shodu, že pouze specifické předpoklady kvalifikují jedince k výkonu vlády, k nimž kromě bezúhonného života, vlastního jmění a manželského původu patřily především vzdělání, učenost a moudrost. Jezuita Jan Kořínek popisuje nominaci do kutnohorské městské rady následujícím způsobem: „Žádných zadlužilých a nehrubě zachovalých do rady nebrali... Učené muže spíše než řemeslníky nejvyššímu mincmejistru před sazením rady na plac podávali.“⁴⁶ Stephanus Taurinus ve svém panegyriku opěvujícím Olomouc dokládá, že město vyniká „početným sborem učenců“ a chválí vzdělanost jeho konšelů.⁴⁷ Podobně Šimon Ennius Klatovský uvádí, že Olomouc „ve svých zdech žíví a má vzdělaný lid“ a opěvuje především učenost a moudrost konšelů.⁴⁸ Stejně častým stereotypem v kontextu městského dějepisectví byl však obraz celé měšťanské obce jako sboru vzdělců. Učenost se tak nevztahovala pouze na politické elity, ale na všechny plnoprávné obyvatele sídla. Město tak bylo prezentováno nejenom jako centrum vzdělanosti, ale v přeneseném smyslu

⁴⁴ *Naříkání taužebné zpronevěřilého města Plzně, kteréž činí nad swým pádem, když Léta 1618. 21. dne Měsíce Listopadu od Pánůw Stawůw Králowství Czeského, Náboženství pod obojí, skrze Pana Arnošťa Hrabě z Hansfeldu, po obležený dewýti Těhodnův brannau rukau dobyto bylo. W způsob Písně složená*, 1619, nestránkováno.

⁴⁵ CAMPANELLA, T.: c. d., s. 17.

⁴⁶ KOŘÍNEK, J.: c. d., s. 226–227.

⁴⁷ PETRŮ, E.: c. d., s. 22–35.

⁴⁸ Tamtéž, s. 40.

i jako nositel civilizace a kultury. V díle humanisty Georgia Aeluria *Glaciographia* je chrámem vědění a učenosti Kladsko, jehož obyvatelé běžně hovoří německy i česky a jsou „beredte und erfahrne leute.“⁴⁹ Anglické metropoli připisoval stejnou výlučnost James Howell, podle kterého se Angličané, avšak v první řadě Londýňané, neobyčejně věnují literatuře a jsou známi svou náklonností k učenému poznání („extraordinarily addicted to Literature, and to the love of Knowledge“).⁵⁰ Slávu královského města Loun v popisu hornouherského humanisty Martina Rakovského dokresluje skutečnost, že mezi obyvateli města je schopnost číst a psát zcela běžnou dovedností, a to i v případě žen.⁵¹ Podobně Fridrich Lucae oslavuje ve své charakteristice Slezska lásku Slezanů k vědám a umění, což se mimo jiné projevuje tím, že mnohá města, v první řadě Svidnice, přijímají mezi měšťany výlučně vzdělané osoby.⁵² Toto tvrzení nachází oporu ve svidnických městských knihách, které zmínku o takovém kritériu skutečně obsahovaly.⁵³ Řada raně novověkých autorů problematiku vzdělání pojímala šířeji a zamýšlela se nad hodnotou vzdělání pro město obecně. Jacob Wimpfeling ve svém díle *Germania* věnovaném Štrasburku z přelomu 15. a 16. století dochází k závěru, že učenost pomáhá stabilitě městské vlády, zvyšuje kvalitu městského zákonodárství, posiluje hospodářství města, upevňuje republikánské ctnosti a všeobecně napomáhá rozkvětu. V jedné z kapitol Wimpfeling lituje ty, co zůstávají nevědomí (Unwissende sind zu bedauern) a naléhavě nabádá měšťany, aby dali své děti učit latině, historickému zdroji moudrosti a poznání (Der Nutzen der lateinische Sprache).⁵⁴

Alegorické obrazy a metaforická přirovnání patřily ve středověké a raně novověké urbánní historiografii ke standardním literárním postupům slou-

⁴⁹ AELURIUS Georgius: *Glaciographia oder Glätzische Chronica: das ist gründliche historische Beschreibung der berühmten und vornemen Stadt, ja gantzen Graffschafft Glatz, nach allen vornemsten Stücken*. Breslau – Leipzig 1625, s. 413.

⁵⁰ HOWELL, J.: c. d., s. 30.

⁵¹ RAKOVSKÝ, M.: c. d., s. 101.

⁵² LICHTSTERN, Friedrich (Lucae): *Schlesische Fürsten-Krone oder eigentliche, warhafft Beschreibung Ober- und Nieder-Schlesiens, sowol Von seinen Grentzen, Benamungen, Ober-Regenten, Religions-Berchaffenhiten, Fürstenthümern, Freyen Standes-Herrschaften, Ströhmern, Bergen, Fruchtbarkeiten, Regiments-Wesen, Fürsten-Tagen, Rent-Kammern, Lebens-Arten, Sitten und Gewohnheiten insgemein, also auch insonderheit von den Fürstenthümern Lignitz, Brieg und Wohlau, sammt ihren Herrligkeiten, Stamm-Registern, Leben, Thaten, und Absterben aller Herzogen von Piasto an biß auf den letzten Herzog, in XX. Discursen abgehandelt*. Frankfurt am Main 1685, s. 768.

⁵³ Citováno v HALBSGUTH, Johannes: *Aufbau einer ostdeutschen Kolonisationsstadt: Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Stadt Jauer*. Jauer 1936, s. 35, pozn. 4.

⁵⁴ WIMPFELING, Jacob: *Germania*. Strassburg 1885, s. 60–62.

žícím k idealizaci města. Cílem bylo vytvoření normativního obrazu městské společnosti založené na dokonalém řádu, disciplíně, harmonii a kolektivismu. Pod vlivem klasických úvah antických filozofů o ideálním (městském) státě a ideální vládě a ve shodě s dobovými utopiemi se města prezentovala jako centra civilizace a příklady dokonalého politického systému založeného na demokraticko-aristokratickém republikánském zřízení, což našlo odezvu u mnoha představitelů raně novověkého politického myšlení, kteří doporučovali ústavy konkrétních měst jako vzor pro mocenské uspořádání jednotlivých evropských států. Například polský humanista Szymon Starowolski doporučoval pro překonání krize polské státnosti v polovině 17. století hlubokou reformu politických institucí a mocenského systému dle vzoru Norimberka, Ženevy a Raguzu (Dubrovnik).⁵⁵ V roce 1659 posloužil Johnu Streaterovi idealizovaný popis ústavy Raguzu jako normativní model optimálního republikánského politického zřízení v Anglii po smrti Olivera Cromwella.⁵⁶ Konečně skotsko-francouzský intelektuál John Barclay ve svém latinském románu *Argenis* diskutuje v jedné z kapitol myšlenku, že moudrost a ctnost mnoha senátorů ve městě převyšuje úsudek jediného vladaře a poctivost a čestné jednání členů městské rady je vynucováno hrozbou veřejného zostuzení, jež v monarchiích panovníkům nehrozí.⁵⁷

RESUME

„ZU BAWEN DIESE STADT, DIE IHRES GLEICHEN NICHT IN GANZ EUROPA HAT“:
OBRAZ IDEÁLNÍ SPOLEČNOSTI A LITERÁRNÍ POSTUPY
V KONTEXTU MĚSTSKÉ HISTORIOGRAFIE RANÉHO NOVOVĚKU

Jedním z rysů středověkého a raně novověkého městského dějepisectví a literatury bylo úsilí o vytvoření obrazu města jako ideálně uspořádané společnosti. Za tímto účelem využívala dobová urbánní historiografie celé spektrum literárních prostředků včetně personifikace, alegorických přirovnání či

⁵⁵ STAROWOLSKI, Szymon: „*Reformacyja obyczajów polskich*“. In: Týž: Wybór z pism. Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 306–307, 314.

⁵⁶ J. S. (JOHN STREATER): *Government Described. Viz. What Monarchie, Aristocracie, Oligarchie, And Democracie is. Together with a Brief Modelof the government of the Commonwealth, or, Free State of Ragouse. Fit for View at this Present Juncture of Settlement*. London 1659. K textu rovněž APPELBAUM, Robert: „*Utopian Dubrovnik 1659: An English Fantasy*“. *Utopian Studies* 1996, 7/2, s. 66–92.

⁵⁷ BARCLAY, John: *Argenis*. Royal van Gorcum 2003, s. 205.

metaforických popisů. K nim patřily obrazy města jako vlasti, lodi, zahrady, přesně seřízeného hodinového stroje nebo lidského těla, které vesměs akcentovaly základní hodnoty předmoderních městských společností, harmonii, kolektivismus, řád či symetrii.

Klíčová slova: město, raný novověk, ideální společnost, městská historiografie

SUMMARY

*„ZU BAWEN DIESE STADT, DIE IHRES GLEICHEN NICHT IN GANZ EUROPA HAT“:
THE IMAGE OF AN IDEAL SOCIETY AND LITERARY STRATEGIES
IN EARLY MODERN URBAN HISTORIOGRAPHY*

In addition to keeping collective memory, medieval and early modern urban historiography aimed at idealizing the city. To achieve the goal, urban authors resorted to allegory and metaphor that served as the most frequently used literary strategies. Compared to garden, ship, human body and/or precisely working clock, the city was depicted in urban chronicles, panegyrics and private memories as a perfect society marked with harmony, concord, order, collectivism and symmetry (beauty). Presented as the ideal, well-governed and well-organized social and political bodies cities and their constitutions served as patterns to be followed by european territorial states.

Keywords: City, Early Modern Period, Ideal Society, Urban Historiography

prof. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Třída svobody 8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jaroslav.miller@upol.cz